
*Edyta Krawczyk**Uniwersytet Łódzki*

MURALE W PRZESTRZENI MIEJSKIEJ ZDUŃSKIEJ WOLI

Wprowadzenie

Niniejszy artykuł jest częścią pracy licencjackiej *Murale w przestrzeni miejskiej na przykładzie miasta Zduńska Wola*, przygotowanej przez autorkę niniejszego artykułu na Wydziale Zarządzania Uniwersytetu Łódzkiego. Tekst zawiera informacje na temat stanu murali na rok 2022, w związku z czym niektóre z nich mogły ulec zmianie, a w przestrzeni miejskiej pojawiły się nowe malowidła.

Widoczne na ulicach miast murale, których początki sięgają tysiące lat wstecz, składają się na życie społeczne, jak i wizerunek danego obszaru. Przez lata zmieniała się sztuka uliczna, by obecnie fascynować i zatrzymywać przechodniów. Wraz z rozwojem i przeobrażeniem tej dziedziny, wielu autorów zaczęło pochyłać się nad tematem malowideł naściennych i ich wpływem na przestrzeń. Osadzone w przestrzeni murale są swego rodzaju wizytówką miasta. Przedmiotem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie zagadnienia związanego z wpływem murali na przestrzeń miasta, a także przedstawienie zagadnienia z punktu widzenia zarządzania miastem.

Charakterystyka przestrzeni i murali miasta Zduńska Wola

Zduńska Wola jest miastem położonym w centrum Polski, ok. 45 km od Łodzi i 190 km od Warszawy. Przebiegający szlak handlowy oraz bliskie położenie obecnego miasta wojewódzkiego sprawiło, iż Zduńska Wola w XIX w. była związana z przemysłem włókienniczym. Dynamiczny rozwój miasta przypadł na przełom XIX i XX w., wtedy też znacznie wzrosła liczba mieszkańców. Przed I wojną światową Zduńska Wola liczyła ok. 30 tys. osób. Rozbudowa przemysłu włókienniczego oraz kolei sprawiła, iż miasto stało się ważnym węzłem komunikacyjnym. II wojna światowa spowodowała ogromne zniszczenia domów, zakładów, fabryk i kościołów. W okresie powojennym miasto przechodziło transformację granic, co również wpływało na zmiany dot. położenia fabryk i domów jednorodzinnych. Obecnie powierzchnia Zduńskiej Woli obejmuje 24,58 km², z czego ponad połowę stanowią tereny prywatne. Liczba mieszkańców na koniec 2021 r. wynosiła 40 730 (w tym 21 526 kobiet i 19 204 mężczyzn). Struktura wiekowa w mieście ukazuje, że średnia wieku kobiet jest wyższa niż wśród mężczyzn. Na przestrzeni

ostatnich lat liczba ludności spada, a saldo migracji wynosi 266 osób¹. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na ujemny przyrost naturalny w całym kraju, a także na niekorzystne prognozy dotyczące przyszłych lat. Te czynniki przekładają się na liczbę ludności Zduńskiej Woli, co sprawia, iż miasto stopniowo wymiera.

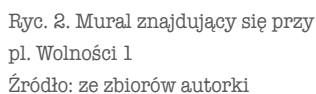
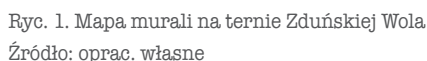
Lesław Michałowski podnosi, że „tożsamość miasta [...] pełni trochę funkcję określenia-worka, w którym można pomieścić różnorakie elementy składające się na obraz danego miasta”². Zduńska Wola była miastem wielokulturowym, co wpływa dalej na charakter miasta, którą tworzy zarówno historia, kultura jak i sami mieszkańcy. Należy tu wspomnieć o św. Maksymilianie Marii Kolbe³, który urodzony i ochrzczony w 1894 r. w Zduńskiej Woli na zawsze wpisał się w jej historię.

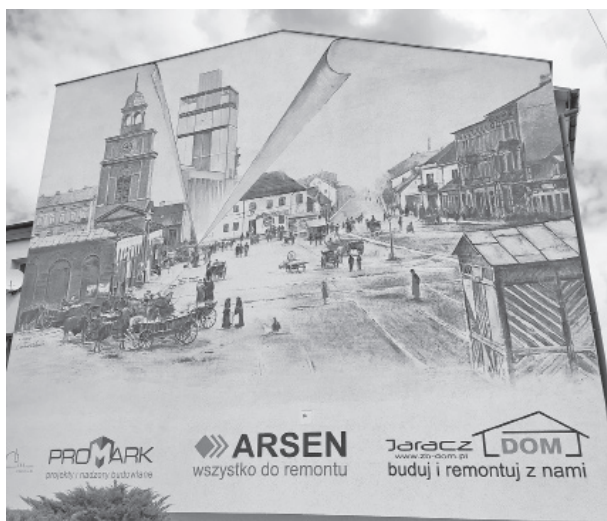
Miasto od kilku lat prowadzi politykę mającą na celu poprawę jakości przestrzeni publicznej oraz zagospodarowania terenu. Z *Raportu o stanie gminy miasta Zduńska Wola* wynika, że „w roku 2021 z 2 457 hektarów ogólnej powierzchni miasta [...] objętych miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego, pokrytych było 575 hektarów, czyli niespełna ¼ powierzchni miasta”⁴. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego jest istotny z punktu widzenia rozwoju miasta, ponieważ dzięki niemu tereny są odpowiednio zagospodarowane, a także korzystnie wpływa na atrakcyjność terenu. Rok 2014 był przełomowy dla Zduńskiej Woli, ponieważ po kilkudziesięciu latach zostało wybudowane Zduńskowolskie Centrum Integracji Ratusz (obiekt nawiązujący do przedwojennego ratusza), a także została przeprowadzona rewitalizacja centrum miasta. Zduńska Wola dostrzegła także potencjał, który niosą ze sobą murale w przestrzeni. Włodarze od kilku lat aktywnie angażują się w sztukę uliczną⁵:

„murale są częścią większego, spójnego planu ubogacania przestrzeni publicznej. Wpływają na estetykę i atrakcyjność Zduńskiej Woli, a także mają wartości historyczne oraz edukacyjne. [...] Miasto cały czas się zmienia. Niedawno wzbogaciło się o kolejne artystyczne elementy, które pozytywnie zmieniają jego wizerunek”.

Największe skupisko murali znajduje się w centrum Zduńskiej Woli przy pl. Wolności, z wyjątkiem muralu powstałego na terenie osiedla Karsznice, co zaprezentowane zostało na mapie (rys. 1). Kamienice stanowiące istotny element przestrzeni miasta w 2014 r. poddane zostały rewitalizacji, tym samym tworząc nowe miejsca pod malowidła wielkoformatowe. Pierwszy powstały mural w Zduńskiej Woli znajduje się przy skrzyżowaniu pl. Wolności 1 i ul. Kościelnej (ryc. 2). Widnieje on na ścianie budynku od kilkunastu lat i przedstawia fragment

-
- 1 Główny Urząd Statystyczny, <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/dane/teryt/tablica> [31.05.2022].
 - 2 L. Michałowski, *Trzy wymiary tożsamości miasta*, „Miscellanea Anthropologica et Sociologica” 2019, t. 20, nr 4, s. 26.
 - 3 Św. Maksymilian Maria Kolbe – właśc. Rajmund Kolbe.
 - 4 *Raport o stanie gminy Miasto Zduńska Wola w roku 2021*, [Zduńska Wola 2022], s. 54.
 - 5 <https://zdunskawola.pl/o-miescie/programy-inwestycyjne/dbamy-o-estetyke/> [31.05.2022].

Ryc. 3. Mural znajdujący się przy pl. Wolności 9

Źródło: ze zbiorów autorki

Ryc. 4. Mural znajdujący się przy pl. Wolności 8

Źródło: ze zbiorów autorki

Z okazji 195. rocznicy nadania praw miejskich na pl. Wolności powstało kolejne historyczne dzieło, którego autorem jest Czesław Łacwik. Malowidło przedstawia kilka miejsc Zduńskiej Woli, jednak na pierwszym planie widoczny jest zaprzęg koni. Na murale widoczny jest herb Zduńskiej Woli, jak również napis 1825-2020 (ryc. 4). Wykonawca podkreśla, że w swoich pracach ukazuje prawdziwą przeszłość miasta oraz spojrzenie

historyczne⁶. Ostatnie dzieło znajdujące się w centrum miasta przy pl. Wolności 21. Wykonała je Karolina Treler. Powstały w październiku 2019 r. mural (ryc. 5) przedstawia koty. To malowidło znacznie odbiega od powstałych już wcześniej, jednak wspomniana autorka projektu nawiązała do istniejącej w Zduńskiej Woli firmy Gatta.

Ryc. 5. Mural znajdujący się przy pl. Wolności 21
Źródło: ze zbiorów autorki

Ryc. 6. Mural znajdujący się przy ul. Żłotnickiego 1
Źródło: ze zbiorów autorki

6 <https://zdunskawola.pl/195-lat-na-jednym-obrazie/> [10.06.2022].

Spotykane przy ul. Złotnickiego 1 malowidło naścienne zaprojektowane przez Elżbietę Biryło przedstawia ptaka wystającego z gniazda, który odsłania dziobem łąkę (ryc. 6). Mural namalowany został w maju 2021 r. przez Karolinę Treler. Kolejne wyjątkowe dzieła stworzone w 2015 r. przy ul. Złotnickiego 7 na budynku Muzeum Historii Miasta Zduńska Wola są pracą dyplomową wyżej wspomnianej artystki. Powstały we współpracy z Państwowym Liceum Sztuk Plastycznych im. Katarzyny Kobro w Zduńskiej Woli i były debiutem autorki (ryc. 7). Przedstawiają one stare miasto.

Ryc. 7. Mural znajdujący się przy ul. Złotnickiego 7

Źródło: ze zbiorów autorki

Ryc. 8. Mural znajdujący się przy ul. Fabrycznej

Źródło: ze zbiorów autorki

Przy ul. Fabrycznej oprócz fotografii z lat 50., 60. i 70. minionego wieku, pojawił się niewielki mural przedstawiający kod pocztowy miasta „98-220” (ryc. 8). Przemiana „była możliwa dzięki realizacji zadania tegorocznego [2019] Budżetu Obywatelskiego Zduńskiej Woli pod nazwą „98-220 Fabryczna. Ulica wspomnień”, który kosztował 25 tys. zł.”⁷.

Kolejny mural (ryc. 9) osadzony na ścianie przy ul. Łaskiej 16 nawiązuje do historii miasta jak i osoby przedwojennego burmistrza Zduńskiej Woli Tadeusza Szaniawskiego. Oprócz postaci Szaniawskiego, malowidło ukazuje cytat pochodzący z broszury o zarządzaniu Zduńską Wolą:

„Trzeba budować i budować ciągle nowe ulice, by miasto porządnie wyglądało i ludzie mieli pracę. Siła społeczeństwa polega nie na walce stronnictw, a na współpracy wszystkich obywateli dla dobra naszego miasta...”.

Ryc. 9. Mural znajdujący się przy ul. Łaskiej 16

Źródło: ze zbiorów autorki

7 <https://zdunskawola.naszemiasto.pl/zdunska-wola-ulica-wspomnien-fabryczna-zdjecia/ar/c1-5193887> [15.06.2022].

Pierwsze wielkoformatowe malowidło znajdujące się w Karsznicach (ryc. 10) pojawiło się w przestrzeni publicznej dzięki projektowi „Kolej na kulturę” realizowanemu przez Miejski Dom Kultury w roku 2019. Nawiązuje ono do historii tej dzielnicy miasta, czyli osiedla kolejarskiego i dodaje wartości temu wyjątkowemu miejscu.

W mieście oprócz dopracowanych malowideł, powstają również tzw. „czasowe” mające na celu krótkotrwałe ubarwienie przestrzeni. Takim murem jest ten znajdujący się od listopada 2021 r. w al. Kościuszki (ryc. 11). Przedstawia on dwie twarze tej samej kobiety, jedna pogodna i jasna, druga ciemna⁸:

„uroku dodają motywy związane z naturą, czyli ptaki, rośliny. [...] Odpadające fragmenty tynku odsłoniły starą cegłę, którą trudno było pokryć farbami. To jednak sprawiło, że praca Biegalskiej ma niezwykle charakter i niespotykany dotąd w Zduńskiej Woli wygląd”.

Niektóre malowidła są przykładem klasycznego street artu. Dzięki artystce Karolinie Treler ściana przy ul. Łaskiej 41 zyskała nowe oblicze. Szarą elewację ożywiły trzy magiczne króliki (ryc. 12).

Ryc. 10. Mural znajdujący się przy ul. Sylli 2

Źródło: <https://www.nasze.fm>

8 <https://zdunskawola.naszemiasto.pl/barwny-mural-natalii-biegalskiej-ozdobil-stara-kamienice-w/ar/c1-8558051> [15.06.2022].

Ryc. 11. Mural znajdujący się przy al. Kościuszki

Źródło: ze zbiorów autorki

Ryc. 12. Mural znajdujący się przy ul. Łaskiej 41

Źródło: ze zbiorów autorki

Ryc. 13. Mural znajdujący się przy ul. Zielonej 30

Źródło: ze zbiorów autorki

Niektóre murale w mieście opowiadają o osobach (ryc. 13). Dzieło osadzone na budynku Urzędu Gminy Zduńskiej Woli powstało dla złotej medalistki paraolimpijskiej Róży, urodzonej w Zduńskiej Woli⁹. Malunek nawiązuje do jej imienia, a także wpływa na lokalną społeczność za sprawą cytatu: „dopóki walczysz, jesteś zwycięzcą”.

Najbardziej oryginalnym malunkiem w Zduńskiej Woli jest malowidło ulokowane przy ul. Królewskiej 3. Powstało w 2021 r. „pierwszy w Polsce mural w ramach akcji „Ściany płucami miast” [...] w Zduńskiej Woli. Pochłonie rocznie nawet trzy tony zanieczyszczeń, które tworzą smog”¹⁰. Został on pomalowany specjalną farbą, która oczyszcza powietrze, a oprócz tego wzmacnia elewację budynku. Dzieło przedstawia kolorowe motywy bajkowe (ryc. 14), a władze Zduńskiej Woli wyjaśniły „o lokalizacji tego muralu zdecydowały m.in. położenie kamienicy w centrum miasta, powierzchnia ściany oraz dostępność [...]”¹¹.

9 Róża Maria Kozakowska (ur. 26 sierpnia 1989 r.) – polska lekkoatletka z niepełnosprawnością. Mistrzyni paraolimpijska i rekordzistka świata w rzucie maczugą (2024) oraz wicemistrzyni w pchnięciu kulą kobiet w kategorii F32. Reprezentuje barwy Tarnowskie Zrzeszenie Sportowe Niepełnosprawnych „Start” w Tarnowie.

10 <https://zdunskawola.pl/antysmogowy-mural/> [15.06.2022].

11 <https://zdunskawola.naszemiasto.pl/pierwszy-antysmogowy-mural-w-polsce-mamy-w-centrum/ar/c1-8328164> [15.06.2022].

Najnowszym mural¹² powstałym w przestrzeni miasta, jest ten znajdujący się przy ul. Komisji Edukacji Narodowej 1 (ryc. 15), który nawiązuje do obecnej sytuacji na wschodzie. Przedstawia on postać kobiety, dziecka oraz psa idących przed siebie. Malowidło wykonane jest w kolorystyce czarno białej, z akcentami kolorów flagi Ukrainy.

Tematyka murali w mieście jest różnorodna, większość nawiązuje do historii i kultury Zduńskiej Woli, jednak w przestrzeni znajdują się także malowidła o innej tematyce jak i dzieła antysmogowe. Wszystkie powstałe malunki składają się na uliczną galerię Zduńskiej Woli.

Ryc. 14. Mural znajdujący się przy ul. Królewskiej 3

Źródło: ze zbiorów autorki

12 Najnowszy mural na dzień 15 czerwca 2022 r.

Ryc. 16. Mural znajdujący się przy ul. KEN 1

Źródło: ze zbiorów autorki

Doświadczenia miasta w tworzeniu murali

Władze miasta poprzez tworzenie nowych obrazów na ścianach budynków nieustannie wpływają na wizerunek przestrzeni. Nie zawsze powstające malowidła służą zakryciu brzydkiej elewacji. Coraz częściej pojawiające się dzieła ubarwiają i ożywiają nieruchomości, tym samym wpływając na postrzeganie miasta.

Ta część pracy została zaprezentowana na podstawie przeprowadzonego przez autorkę wywiadu z przedstawicielami samorządu zduńskowolskiego¹³. Pytania badawcze

13 Udział w wywiadzie wzięli: zastępca prezydenta miasta Zduńska Wola Paweł Szewczyk

pozwołyły na pozyskanie informacji w zakresie „polityki” władz miasta względem murali. Głównym przedmiotem rozmowy były aspekty związane z procesem powstawania murali, ich konserwacją oraz zarządzaniem z punktu widzenia miasta.

Zduńska Wola z pomocą interesariuszy od kilku lat regularnie tworzy nowe murale. Miasto nie posiada zapisów w strategii ani w innych wewnętrznych dokumentach, jednak powstająca uchwała krajobrazowa, będzie regulować kwestie związane z reklamami, szyldami, billboardami, by w przestrzeni publicznej zapanował porządek. Dokument będzie także określał zagadnienia dotyczące murali. Władze miasta chcą by powstałe malowidła nie stawały się autorem reklamą firm, lecz stanowiły ozdobny element miasta.

Samorząd zduńskowski nie prowadzi aktualnie spisu murali, jednak władze miasta mają w planach założenie rejestru, który umożliwi lepsze nadzorowanie powstałych malowideł. Brak ewidencji nie wiąże się jednak z brakiem posiadania nazw murali, o ich tytuł „trzeba by zapytać autorów projektu, ewentualnie wykonawców [...] w większości przypadków, jeśli autorką projektów jest Pani Ela Biryło, to każdy z tych murali ma swoją nazwę”¹⁴.

Kolejne pytanie miało na celu poznać procedury związane z powstawaniem murali na budynkach prywatnych. Rozmówcy uzasadniają, że podmiot prywatny „nie musi się do nas zgłaszać, jeżeli budynek jest w ewidencji zabytków to taki podmiot powinien uzgodnić to z konserwatorem zabytków”¹⁵. W odniesieniu do pytania „jakie procedury mają zastosowanie w procesie powstawania murali w mieście?”, rozmówcy podkreślają, że proces ten jest skomplikowany, poczynając od aspektów finansowych „jest to też wydatek bieżący i głównie traktuje się mural jako remont a nie jako inwestycję”¹⁶, murale finansowane często są z budżetu miasta, jednak niejednokrotnie środki pieniężne pochodziły z funduszy Muzeum Historii Miasta oraz innych jednostek. Władze nie kryją, iż najprościej jest wykonać malowidło nie uwzględniając finansów miasta, gdyż formalności z tym związane są czasochłonne i uciążliwe. Jednakże jednostka ma możliwości zabezpieczenia środków, stosując zapis w budżecie dotyczące tworzenia muralu lub dzięki projektom obywatelskim. Przechodząc do strony formalnej, istotne są uzgodnienia, np. Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, wybranie odpowiedniego budynku, projektu oraz wykonawcy.

W wywiadzie zapytano o konserwację murali i związane z nią czynności. Zduńska Wola i zarządcy nieruchomości przeprowadzają te działania w ramach remontu budynku, jednak rozmówcy zwrócili uwagę na kwestie przygotowania ściany przed wykonaniem malowidła, z wyjątkiem murali powstających umyślnie na nieprzygotowanym podłożu w celu uzyskania zamierzonego efektu.

i zastępca dyrektora Biura Strategii i Rozwoju Miasta Urzędu Miasta Zduńska Wola Michalina Łagunionok. Rozmowa została przeprowadzona 15 czerwca 2022 r. za pośrednictwem komunikatora Zoom.

14 Wywiad z przedstawicielami Miasta Zduńska Wola z 15 czerwca 2022 r. (w posiadaniu autorki).

15 Tamże.

16 Tamże.

Na pytanie „w jakich okolicznościach najczęściej powstają murale w przestrzeni miejskiej?”, miasto zdecydowało „przynajmniej jeden mural w mieście oddawać [...] do użytku, tak żeby podkreślić też święto miasta”¹⁷. Zduńska Wola swoje święto obchodzi przeważnie jesienią, stąd też władze postanowiły w ramach tego wydarzenia tworzyć murale nawiązujące do historii oraz podkreślające tożsamość. Oprócz tego, malowidła nadają przestrzeni większej estetyki.

Kolejne pytanie „czy miasto angażuje różne grupy interesariuszy (artystów, sponsorów, liderów lokalnych, organizacje pozarządowe) w proces tworzenia murali?”, pozwoliło otrzymać następującą odpowiedź „staramy się szukać źródeł wsparcia [...] zachęcać nie tylko nasze spółki, ale też lokalne firmy”¹⁸. Rozmówcy podkreślali, że „im więcej tych murali jest, tym jest po prostu łatwiej”¹⁹. Nie sposób pominąć artystów i innych interesariuszy, którzy sami chętnie angażują się w proces powstawania malowideł. Wiceprezydent zapytany o przeprowadzanie konsultacji społecznych wśród mieszkańców odpowiedział, iż „taką formą jest budżet obywatelski”²⁰, mieszkańcy mieli możliwość zagłosowania na powstanie muralu, jednak większość wybrała inny projekt i tym samym malowidło nie zaistniało w przestrzeni.

W wywiadzie pojawiło się pytanie dotyczące postępowania ze starzejącymi się obrazami. Miasto ma w planach odnawiać malowidła powstałe w centrum Zduńskiej Woli, jednak z racji tego, że dzieła te są dosyć nowe, obecnie nie ma takiej potrzeby. Niektóre murale będą musiały przejść korektę wynikającą z uchwały krajobrazowej, która reguluje procedury reklamowe. Rozmówcy podkreślili, że mural znajdujący się przy skrzyżowaniu pl. Wolności 1 i ul. Sieradzkiej „będzie poprawiony [...] loga firm są zdecydowanie zbyt duże”²¹.

Podczas rozmowy autorka zadała pytanie na temat wpływu murali na poprawę wizerunku Zduńskiej Woli. Rozmówcy przyznali, iż malowidła z pewnością oddziałują na wizerunek miasta. Jednak nie jest to jedyny aspekt, gdyż na wizerunek miasta wpływ także ma otoczenie wokół powstałego muralu. Rozmówczyni dodała „zawsze się znajdują sceptycy, natomiast [...] ostatnio mieliśmy sporo kontaktów z różnymi wykonawcami, fotografami, osobami, które obsługują drony – oni są zachwyceni tymi muralami [...] na tych muralach możemy budować też wizerunek poza granicami miasta”²².

Przedstawiciele Zduńskiej Woli na pytanie „czy miasto podejmuje działania promujące murale” zaznaczyli, że przymierzają się do takich działań, jednak by je promować, powinno być ich znacznie więcej „uważam, że u nas jeszcze tych murali nie jest aż tak dużo by wokół tego robić jakąś bardzo dużą akcję”²³. Władze zwróciły uwagę na fakt

17 Tamże.

18 Tamże.

19 Tamże.

20 Tamże.

21 Tamże.

22 Tamże.

23 Tamże.

finansowania „będziemy głównie taką akcją przeprowadzać, po to aby bardziej zachęcić podmioty, które mogłyby nas wspomóc w sfinansowaniu”²⁴. Rozmówcy podzielili się ponadto informacjami dotyczącymi przyszłej koncepcji i wizji malowideł, która „ma pozwolić mieszkańcom poznać historię miasta od początku do końca, właśnie w postaci muralu [...], żeby poprzez tą formę pokazać historię miejsc”²⁵. Miasto tworzy również album, w którym jeden rozdział zostanie poświęcony tej formie sztuk. Rozmówczyni zaznacza, że temat ten „zacznie się to powolutku pojawiać, nie jako główna atrakcja turystyczno-promocyjna, ale jako coś co może przyciągnąć potencjalnych gości”²⁶.

Kolejne pytanie dotyczyło przyszłych pomysłów i planów murali w perspektywie najbliższych lat. Rozmówcy wspomnieli, że mają pomysł stworzenia malowidła przedstawiającego historię miasta, a także postać Zenona Anstadta (właściciela browaru zduńskowolskiego) oraz św. Maksymiliana Marii Kolbe, pochodzącego ze Zduńskiej Woli. Wiceprezydent podkreślił: „myślimy o pokazaniu Maksymiliana Marii Kolbe, tylko pokazania go w sposób nieoczywisty [...] postać jego jest na tyle interesująca [...] by pokazać go z innej strony”²⁷. Rozmówcy nie ukrywają, iż dobrze byłoby ściągnąć do miasta bardziej renomowane grupy. Władze podjęły już pewne rozmowy z artystą pochodzenia portugalskiego.

Ostatnie pytanie dotyczyło odbioru murali przez przyjezdnych. Galeria malowideł jest pozytywnie odbierana przez turystów, miasto nie dostaje negatywnych wypowiedzi od osób z zewnątrz. Rozmówczyni wspomniała również, że „bardzo cieszy też to, że osoby które wiele, wiele lat nie były w Zduńskiej Woli [...] wracają na stałe i dla nich miasto jest nie do poznania”²⁸. Zduńska Wola dzięki różnorodności malowideł oraz zachodzących procesach rewitalizacyjnych zachwyca przyjezdnych.

Zakończenie

W Zduńskiej Woli sukcesywnie od kilku lat powstają murale. Kreują wizerunek, pozwalają budować markę miasta, a także nadają miastu niepowtarzalnego charakteru. Malowidła naścienne mają ogromny potencjał i są przedmiotem badań wielu autorów. Zduńskowolskie malowidła w większości nawiązują do historii, choć czasami w sposób nieoczywisty. Chęć nawiązywania przez władze kontaktów z twórcami zagranicznymi sprawi, że galeria sztuki ulicznej miasta będzie jeszcze pełniejsza.

24 Tamże.

25 Tamże.

26 Tamże.

27 W 2023 r. przy ul. Kolbego powstał nowy mural autorstwa Karoliny Treler, który uwiecznił patrona miasta św. Maksymiliana.

28 Wywiad z przedstawicielami Miasta Zduńska Wola z 15 czerwca 2022 r. (w posiadaniu autorki).

Bibliografia

Opracowania

Michałowski L. *Trzy wymiary tożsamości miasta*, „Miscellanea Anthropologica et Sociologica” 2019, t. 20, nr 4.

Raport o stanie gminy Miasto Zduńska Wola w roku 2021, [Zduńska Wola 2022]

Witryny internetowe

<https://bdl.stat.gov.pl/bdl/dane/teryt/tablica>.

<https://zdunskawola.pl/o-miescie/programy-inwestycyjne/dbamy-o-estetyke/>.

<https://zdunskawola.pl/195-lat-na-jednym-obrazie/>.

<https://zdunskawola.naszemiasto.pl/zdunska-wola-ulica-wspomnien-fabryczna-zdjecia/ar/c1-5193887>.

<https://zdunskawola.naszemiasto.pl/barwny-mural-natalii-biegalskiej-ozdobil-stara-kamienice-w/ar/c1-8558051>.

<https://zdunskawola.pl/antysmogowy-mural/>.

<https://zdunskawola.naszemiasto.pl/pierwszy-antysmogowy-mural-w-polsce-mamy-w-centrum/ar/c1-8328164>.